

Analyzing the Challenges of the Social Security Organization in Facing the Phenomenon of Sham Divorce: A Qualitative Study

Narges Askar Khani¹, Zahra Zare^{2*}

1. Ph.D. in Sociology, WT. C., Islamic Azad University, Tehran, Iran nikkhah@hormozgan.ac.ir
2. Assistant Professor of Sociology, ET. C., Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding author). Zahra.zare1@iau.ir

Article Info	ABSTRACT
Article type Research Article Article history Received: 7 January 2026 Accepted: 1 April 2026 Published: 20 June 2026 Keywords: Sham divorce, Social Security Organization, Survivor pension, Insurance funds, Qualitative study..	Introduction: The phenomenon of formal divorce has been considered in recent years as one of the emerging issues in the Iranian welfare system, especially in relation to the benefit of survivors' pensions from the Social Security Organization. In this type of divorce, couples continue to live together in practice despite the official registration of separation in order to benefit from the economic and protective benefits of the laws. The spread of this phenomenon, in addition to disrupting family functions, can have significant consequences for the financial resources and sustainability of insurance funds. The aim of the present study is to identify and explain the challenges and threats arising from formal divorce for the Social Security Organization. Method: This study was conducted with a qualitative approach and using the Strauss and Corbin grounded theory method. Research data were collected through semi-structured interviews with five managers and experts from the Social Security Organization and analyzed using open, axial, and selective coding methods. Findings: The research findings showed that economic factors (poverty, unemployment, and economic instability), social and cultural factors (changing family values and livelihood pressures), legal and structural factors (weak protective laws, lack of an integrated information system, and regulatory gaps), and behavioral factors (opportunism and abuse of the law) are considered to be the most important factors in the formation of formal divorce. Conclusion: The results also showed that this phenomenon has widespread consequences at three organizational, family, and social levels; including increasing the costs of the Social Security Organization, threatening the actuarial sustainability of insurance funds, weakening the family foundation, and reducing social capital. The central topic of the research was identified as "deficiencies in the country's policy-making system and support structures and the multidimensional consequences of formal divorce on the family, society, and the sustainability of insurance funds." The findings show that confronting this phenomenon requires amending laws, strengthening the regulatory system, and designing more efficient support policies.
Cite this article: AskarKhani, N. & Zare, Z. (2026). Analyzing the Challenges of the Social Security Organization in Facing the Phenomenon of Sham Divorce: A Qualitative Study. <i>Labour and Social Protection Studies</i>, 1(3), 37-46. ©The Author(s). Publisher: Labor and Social Security Institute	

واکاوای چالش‌های سازمان تأمین اجتماعی در مواجهه با پدیده طلاق صوری: یک مطالعه کیفی

نرگس عسکر خانی^۱، زهرا زارع^{۲*}

۱. دانش آموخته دکتری جامعه‌شناسی، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. nikkhah@hormozgan.ac.ir

۲. استادیار جامعه‌شناسی، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول). Zahra.zare1@iau.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله پژوهشی تاریخچه دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۱۷ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۱۲ انتشار: ۱۴۰۵/۰۳/۲۱ کلیدواژه‌ها طلاق صوری، سازمان تأمین اجتماعی، مستمری بازماندگان، صندوق‌های بیمه‌ای، نظریه زمینه‌ای.	مقدمه: پدیده طلاق صوری در سال‌های اخیر به عنوان یکی از مسائل نوظهور در نظام رفاهی ایران، به‌ویژه در ارتباط با بهره‌مندی از مستمری بازماندگان سازمان تأمین اجتماعی، مورد توجه قرار گرفته است. در این نوع طلاق، زوجین با وجود ثبت رسمی جدایی، در عمل به زندگی مشترک ادامه می‌دهند تا از مزایای اقتصادی و حمایتی قوانین بهره‌مند شوند. گسترش این پدیده علاوه بر ایجاد اختلال در کارکردهای خانواده، می‌تواند پیامدهای قابل توجهی برای منابع مالی و پایداری صندوق‌های بیمه‌ای به همراه داشته باشد. هدف پژوهش حاضر شناسایی و تبیین چالش‌ها و تهدیدهای ناشی از طلاق صوری برای سازمان تأمین اجتماعی است. روش: این پژوهش با رویکرد کیفی و با استفاده از روش نظریه زمینه‌ای استراوس و کوربین انجام شده است. داده‌های تحقیق از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با پنج نفر از مدیران و کارشناسان سازمان تأمین اجتماعی گردآوری شد و با روش کدگذاری باز، محوری و انتخابی تحلیل گردید. یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان داد که عوامل اقتصادی (فقر، بیکاری و بی‌ثباتی اقتصادی)، عوامل اجتماعی و فرهنگی (تغییر ارزش‌های خانوادگی و فشارهای معیشتی)، عوامل قانونی و ساختاری (ضعف قوانین حمایتی، نبود سیستم اطلاعاتی یکپارچه و خلأهای نظارتی) و عوامل رفتاری (فرصت‌طلبی و سوءاستفاده از قانون) از مهم‌ترین زمینه‌های شکل‌گیری طلاق صوری محسوب می‌شوند. نتیجه‌گیری: نتایج همچنین نشان داد که این پدیده پیامدهای گسترده‌ای در سه سطح سازمانی، خانوادگی و اجتماعی دارد؛ از جمله افزایش هزینه‌های سازمان تأمین اجتماعی، تهدید پایداری اکچوئری صندوق‌های بیمه‌ای، تضعیف بنیان خانواده و کاهش سرمایه اجتماعی. مقوله مرکزی پژوهش «نقص در نظام سیاست‌گذاری و ساختارهای حمایتی کشور و پیامدهای چندبعدی طلاق صوری بر خانواده، جامعه و پایداری صندوق‌های بیمه‌ای» شناسایی شد. یافته‌ها نشان می‌دهد مقابله با این پدیده نیازمند اصلاح قوانین، تقویت نظام نظارتی و طراحی سیاست‌های حمایتی کارآمدتر است.
استناد: عسکرخانی، ن. و زارع، ز. (۱۴۰۵). واکاوی چالش‌های سازمان تأمین اجتماعی در مواجهه با پدیده طلاق صوری: یک مطالعه کیفی. <i>مطالعات کار و حمایت اجتماعی</i>، ۱(۳)، ۳۷-۴۶. ناشر: مؤسسه کار و تأمین اجتماعی © نویسندگان.	

Extended Abstract

Purpose

A nascent and understudied phenomenon within the Iranian societal context is “sham divorce”; a divorce in which the primary objective is not the actual separation of the couple, but rather divorce is utilized as a tool to achieve specific economic, legal, or social benefits. A portion of sham divorces is directly linked to the welfare and social security system. The Social Security Law and the Family Protection Law, with the aim of supporting survivors of a deceased insured person and especially women lacking economic support, have provided benefits such as survivor pensions, which in some cases has become an incentive for “Social Security divorce,” or the same sham divorce.

Although sham divorce may reduce a portion of the family’s economic pressure in the short term, it brings numerous negative consequences for the couple, the family, and the social security system structure in the medium and long term. The Social Security Organization, as the country’s largest insurance fund, plays an important role in providing economic and social security for citizens. However, a part of the survivor laws—especially regarding pensions for divorced women—has unintentionally provided the ground for the creation or increase of the “sham divorce” phenomenon. The increase in this type of divorce creates serious challenges and threats to the organization’s resources, legitimacy, and performance. The purpose of this research is to analyze these challenges with a qualitative approach and based on the opinions of managers and stakeholders.

Method

The present research is qualitative and uses the Grounded Theory method with the Strauss and Corbin approach. The research data were collected through semi-structured interviews and examined via content analysis. The studied population included managers and experts of the Social Security Organization who were in contact with the issue of sham divorce and its consequences and had the necessary awareness in this field. Sampling was done in a purposive manner, and the process of selecting samples continued until reaching theoretical saturation. Ultimately, 5 experts and professionals were selected as the research sample.

In this research, the systematic model of Strauss and Corbin in grounded theory was used, which includes three main stages: open coding, axial coding, and selective coding. In order to check the validity of the research, the findings and results obtained were provided to a number of professors and subject-matter experts, and their corrective comments regarding the final theory were applied. To measure reliability, the research process audit method was used. In this method, the researcher’s decision-making path during the research process, including raw data, codes, categories, analysis stages, research objectives, and research questions, were provided to the supervisors and advisors, and after careful examination, the accuracy and precision of the research stages were confirmed.

Findings

“Deficiencies in the country’s policy-making system and support structures, and the multidimensional consequences of sham divorce on the family, society, and the sustainability of insurance funds” is the core category that all economic, social, familial, and organizational categories ultimately return to the simultaneous weakness of support structures, the legal system, and the country’s socio-economic conditions. Sham divorce is the interaction of a set of economic, social, cultural, and structural factors. Economic pressures resulting from poverty, unemployment, and livelihood instability, alongside the economic attractiveness of survivor pensions, provide the initial ground for some families’ tendency towards this type of divorce.

At the structural level, the weakness of support laws, the lack of an integrated information system between various institutions, and regulatory gaps have increased the possibility of exploiting legal loopholes and have helped in the formation of opportunistic behaviors. This is not merely an individual or family issue, but a multidimensional phenomenon whose consequences are observable at different levels. At the organizational level, the increase in pension payment costs and the outflow of resources without backing can disrupt the balance of resources and expenditures of insurance funds and threaten their financial sustainability.

At the family level, the weakening of trust between spouses, increased emotional insecurity, and the formation of inappropriate upbringing patterns are considered among the important consequences of this phenomenon. Also, at the social level, the spread of such behaviors can lead to a decrease in public trust in laws and official institutions and ultimately the erosion of social capital.

Conclusion

Effective confrontation with sham divorce requires a comprehensive and multi-level approach. Reforming and revising the laws related to survivor pensions, creating an integrated information system among related institutions, strengthening regulatory mechanisms, and also paying attention to efficient support policies to reduce economic pressures on families are among the measures that can be effective in reducing the grounds for the formation of this phenomenon. In total, paying attention to the long-term consequences of sham divorce for the sustainability of the social security system and the health of the family institution reveals the necessity of revising support policies and strengthening social governance in this domain.

مقدمه

خانواده به عنوان یکی از بنیادی‌ترین نهادهای اجتماعی، مهم‌ترین کارکردهای تولید نسل، جامعه‌پذیری، حمایت عاطفی و اقتصادی و حفظ همبستگی اجتماعی را بر عهده دارد (پارسنز، ۱۹۵۵؛ گیدنز، ۲۰۱۳). به همین دلیل، هر عاملی که به تضعیف یا دگرگونی کارکردهای خانواده بینجامد، در جامعه‌شناسی به عنوان مسئله‌ای مهم و نیازمند مداخله علمی و سیاستی تلقی می‌شود. طلاق، به عنوان یکی از اشکال گسست در روابط زوجین، در همه جوامع معاصر روندی رو به افزایش داشته است و پیامدهای گسترده‌ای در سطوح فردی، خانوادگی و نهادی برجای گذاشته است (اماتو، ۲۰۰۰؛ چلبی، ۱۳۹۰). در این میان، یکی از پدیده‌های نوظهور و کمتر مطالعه‌شده در بستر جامعه ایران، «طلاق صوری» است؛ طلاقى که در آن هدف اصلی جدایی واقعی زوجین نیست، بلکه طلاق به مثابه ابزاری برای دستیابی به منافع اقتصادی، حقوقی یا اجتماعی خاص به کار گرفته می‌شود.

در ایران، بخشی از طلاق‌های صوری به طور مستقیم با نظام رفاه و تأمین اجتماعی گره خورده است. قانون تأمین اجتماعی و قانون حمایت از خانواده، با هدف حمایت از بازماندگان بیمه‌شده متوفی و به‌ویژه زنان فاقد پشتوانه اقتصادی، امتیازاتی همچون مستمری بازماندگان را پیش‌بینی کرده‌اند (قانون تأمین اجتماعی، ۱۳۵۴؛ قانون حمایت خانواده، ۱۳۹۱). مطابق این قوانین، دختران بیمه‌شده متوفی تا زمانی که شاغل نبوده و ازدواج نکرده باشند، می‌توانند از مستمری بازماندگان بهره‌مند شوند. همین حکم قانونی، اگرچه در اصل برای پوشش‌دهی یکی از گروه‌های آسیب‌پذیر جامعه طراحی شده، اما در عمل در برخی موارد به انگیزه‌ای برای «طلاق تأمین اجتماعی» یا همان طلاق صوری تبدیل شده است؛ طلاقى که در آن زن و شوهر به صورت رسمی از هم جدا می‌شوند تا زوجه بتواند از مستمری والد متوفی بهره‌مند شود، اما در عمل زندگی مشترک آنان در قالب رجوع غیررسمی یا عقد شرعی بلندمدت مانند صیغه ۹۹ ساله ادامه می‌یابد.

شواهد موجود و گزارش‌های میدانی نشان می‌دهد که این نوع طلاق‌های صوری طی سال‌های اخیر به‌طور قابل توجهی افزایش یافته است و به پدیده‌ای تبدیل شده که هم بنیان خانواده را با تهدید مواجه می‌کند و هم منابع مالی سازمان تأمین اجتماعی را در معرض فشار روزافزون قرار می‌دهد (حیدری، ۱۳۹۹؛ جنانی، ۱۳۹۹). به عنوان نمونه، مدیرکل مستمری‌های سازمان تأمین اجتماعی اعلام کرده است که تاکنون بیش از ۶ هزار مورد طلاق صوری در سطح کشور گزارش یا کشف شده است (جنانی، ۱۳۹۹). همچنین مدیرکل تأمین اجتماعی غرب تهران به صراحت از نبود سازوکارهای حقوقی و نظارتی منسجم برای مقابله با این پدیده پرده برداشته و بر سوءاستفاده برخی افراد از مقررات مرتبط با مستمری بازماندگان تأکید کرده است (حیدری، ۱۳۹۹).

طلاق صوری صرفاً محدود به سوءاستفاده از مستمری بازماندگان نیست و در قالب‌های دیگری نیز بروز می‌یابد؛ از جمله طلاق صوری برای معافیت فرزند ذکور از خدمت سربازی، طلاق صوری برای بهره‌مندی از برخی خدمات حمایتی ویژه زنان بی‌سرپرست، یا طلاق ظاهری برای تسهیل مهاجرت و ادامه زندگی مشترک در خارج از کشور. با این حال، یکی از مهم‌ترین و چالش‌برانگیزترین صورت‌های آن، طلاق صوری مرتبط با دریافت مستمری تأمین اجتماعی است که در این پژوهش مورد تمرکز قرار می‌گیرد. در این نوع طلاق‌ها، اگرچه از منظر حقوقی و ثبتی، رابطه زوجیت قطع می‌شود، اما زوجین اغلب با اتکاء به باورهای دینی و عرفی و از طریق عقد شرعی بلندمدت، همچنان رابطه زناشویی خود را حفظ می‌کنند؛ وضعیتی که از یک سو نوعی «دوگانگی» میان ظاهر قانونی و واقعیت اجتماعی ایجاد می‌کند و از سوی دیگر، بستر مناسبی برای سوء استفاده، تعارضات خانوادگی و خلأهای نظارتی فراهم می‌سازد.

مهم‌ترین انگیزه‌های طلاق صوری، دور زدن قوانین رسمی، استفاده ابزاری از خلأهای قانونی و گریز از برخی الزامات ساختاری یا فرهنگی است. برخی از جامعه‌شناسان، ریشه اصلی گسترش این پدیده را در نامناسب شدن وضعیت اقتصادی، افزایش ناامنی شغلی و گسترش احساس بی‌ثباتی معیشتی در میان خانواده‌ها می‌دانند (بوردیو، ۱۹۹۸؛ رفیع‌پور، ۱۳۸۲). از این منظر، طلاق صوری واکنشی استراتژیک اما پرریسک به شرایط فشار اقتصادی و ناکافی بودن پوشش‌های بیمه‌ای و حمایتی؛ کنشی که کنشگران آن را نوعی «حمایت از خانواده» یا «استفاده مشروع از حقوق قانونی» قلمداد می‌کنند، در حالی که نسبت به پیامدهای بلندمدت اخلاقی، حقوقی و عاطفی آن آگاهی کامل ندارند. در مقابل، مسئولان و کارشناسان تأمین اجتماعی این پدیده را مصداق آشکار سوءاستفاده از قانون، تغییر ارزش‌ها و کاهش سرمایه اجتماعی در میان برخی خانواده‌ها تلقی می‌کنند (عسکرخانی و همکاران، ۱۴۰۱؛ سازمان تأمین اجتماعی، ۱۳۹۸؛ حیدری، ۱۳۹۹).

طلاق صوری اگرچه در کوتاه‌مدت ممکن است بخشی از فشار اقتصادی خانواده را کاهش دهد، اما در میان‌مدت و بلندمدت پیامدهای منفی متعددی برای زوجین، خانواده گسترده و ساختار نظام تأمین اجتماعی به همراه دارد. از منظر فردی و خانوادگی، این نوع طلاق می‌تواند به کاهش تعهد زوجین نسبت به یکدیگر، افزایش احتمال روابط فرازنشویی، تشدید احساس ناامنی عاطفی، و شکل‌گیری تعارضات جدید میان زوجین و خانواده‌های آنان منجر شود. در صورت فوت یکی از زوجین در زمان استمرار وضعیت صوری، طرف مقابل ممکن است از بسیاری حقوق قانونی (از جمله ارث یا برخی حمایت‌های قانونی خانواده) محروم شود و با آسیب‌های اقتصادی جدی مواجه گردد. همچنین، قطع رسمی پیوند زنشویی باعث می‌شود زنان مطلقه صوری، بسیاری از حمایت‌های قانونی مرتبط با زن متأهل را از دست بدهند و در معرض خطرات حقوقی، اقتصادی و اجتماعی جدیدی قرار گیرند (عسکرخانی و همکاران، ۱۴۰۱؛ ساروخانی، ۱۳۸۱؛ آزاد ارمکی، ۱۳۹۴).

سازمان تأمین اجتماعی به‌عنوان بزرگ‌ترین صندوق بیمه‌ای کشور، نقش مهمی در تأمین امنیت اقتصادی و اجتماعی شهروندان دارد. با این حال، بخشی از قوانین بازماندگان—به‌ویژه پیرامون مستمری زنان مطلقه—به شکل ناخواسته زمینه ایجاد یا افزایش پدیده «طلاق صوری» را فراهم کرده است. افزایش این نوع طلاق موجب ایجاد چالش‌ها و تهدیدهای جدی برای منابع، مشروعیت و عملکرد سازمان می‌شود. هدف این پژوهش، واکاوی این چالش‌ها با رویکردی کیفی و مبتنی بر نظرات مدیران و ذی‌نفعان است.

نگاه نظری

اگر در تحقیقات کیفی به دلیل ماهیت اکتشافی نیازی به ارائه چهارچوب نظری نیست، ولیکن مطالعه نظریات مرتبط به توسعه افق دید در تحقیق کمک می‌کند، بر این اساس نظریات ذیل راهنمایی برای درک بهتر پدیده مورد مطالعه ارائه می‌کنند:

بر اساس رویکرد کارکردگرایی، خانواده نهادی اساسی برای جامعه است که وظایفی چون جامعه‌پذیری، تنظیم رفتار جنسی، حمایت عاطفی و سامان‌دهی اقتصادی را برعهده دارد. طلاق—حتی در شکل صوری—نشانه‌ای از اختلال در کارکردهای خانواده و کاهش انسجام اجتماعی است. در این نگاه، طلاق صوری نوعی «گرایش انحرافی ساختاری» محسوب می‌شود که در واکنش به ناکارآمدی یا ضعف نظارت نهادی و ساختارهای رفاهی شکل می‌گیرد (پارسونز، ۱۳۸۴). بنابراین وقوع طلاق صوری یک اختلال کارکردی در رابطه بین نظام خانواده و نظام رفاهی (سازمان تأمین اجتماعی) است.

در نظریه کنش عقلانی، افراد کنشگران محاسبه‌گری هستند که منافع و هزینه‌ها را مقایسه کرده و رفتاری را برمی‌گزینند که بیشترین سود خالص را ایجاد کند. در این رویکرد، طلاق صوری نوعی «کنش ابزاری» است که زوجین با محاسبه سود (دریافت مستمری، مستمری بازماندگان، بیمه درمانی، کمک‌هزینه‌ها) و کمی کردن هزینه‌های اجتماعی و حقوقی، انجام می‌دهند (ریتزر، ۱۳۹۷). این تبیین نشان می‌دهد که ساختارهای انگیزشی سازمان‌های بیمه‌ای—از جمله تأمین اجتماعی—می‌تواند ناخواسته رفتارهای فرصت‌جویانه را تقویت کند.

بر اساس نظریه سرمایه اجتماعی، سرمایه اجتماعی شامل اعتماد، هنجارهای مشترک و شبکه‌های اجتماعی است (پاتنام، ۲۰۰۰؛ فوکویاما، ۱۳۹۵؛ پاتنام، ۱۳۸۵). در جامعه‌ای که اعتماد به نهادهای رسمی پایین است، کنشگران بیشتر به رفتارهای شبه‌قانونی مانند طلاق صوری گرایش پیدا می‌کنند. کاهش اعتماد به عدالت توزیعی و کارآمدی سازمان تأمین اجتماعی، زوجین را به این باور می‌رساند که «سیستم ناعادلانه است» و رفتارهای دورزنانه قانون توجیه‌پذیر می‌شود. بنابراین طلاق صوری را می‌توان پیامد «فرسایش سرمایه اجتماعی نهادی» دانست.

بر اساس نظریه بی‌هنجاری، مرتن توضیح می‌دهد که وقتی میان اهداف فرهنگی مشروع (رفاه، امنیت اقتصادی) و ابزارهای قانونی دسترسی به این اهداف شکاف ایجاد شود، افراد به شیوه‌های انحرافی روی می‌آورند (مرتن، ۱۳۸۱). طلاق صوری در این چارچوب «تجاوز انحرافی» محسوب می‌شود؛ یعنی رسیدن به رفاه از طریق وسیله‌ای نامشروع اما کارآمد. ناکارآمدی قوانین و ساختارهای رفاهی و فشار اقتصادی خانوارها، می‌تواند این فاصله را ایجاد کند.

و در انتها بر اساس نظریه انتخاب عمومی و اقتصاد سیاسی سیاست‌گذاری (بانر، بوکانن)، فرض می‌شود که قوانین و سیاست‌ها گاهی دارای «اثر جانبی رفتاری» هستند و افراد برای به حداکثر رساندن منافع شخصی، شکاف‌های قانونی را مورد بهره‌برداری

قرار می‌دهند (بوکان، ۱۳۹۵). طلاق صوری نتیجه «طراحی نادرست سیاست اجتماعی» یا «مقررات غیرمنعطف» است که به کاربران اجازه می‌دهد از خلأها برای کسب مزایای بیمه‌ای استفاده کنند.

روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نوع کیفی است که با هدف شناسایی و تبیین چالش‌ها و تهدیدهای ناشی از طلاق صوری برای سازمان تأمین اجتماعی انجام شده است. در این تحقیق از روش نظریه زمینه‌ای (Grounded Theory) با رویکرد استراوس و کوربین (Strauss & Corbin) استفاده شده است. داده‌های پژوهش از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته گردآوری و به روش تحلیل محتوا مورد بررسی قرار گرفتند.

جامعه مورد مطالعه شامل مدیران و کارشناسان سازمان تأمین اجتماعی بود که با موضوع طلاق صوری و پیامدهای آن در ارتباط بوده و آگاهی لازم در این زمینه داشتند. نمونه‌گیری به شیوه هدفمند انجام شد و فرایند انتخاب نمونه‌ها تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. در نهایت تعداد ۵ نفر از خبرگان و متخصصان به عنوان نمونه پژوهش انتخاب شدند. در این پژوهش از مدل سیستماتیک استراوس و کوربین در نظریه زمینه‌ای استفاده شد که شامل سه مرحله اصلی کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی است.

در مرحله نخست، کدگذاری باز، داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها به دقت بررسی و تحلیل شد و مفاهیم اولیه استخراج گردید. در این مرحله ضمن شناسایی و نام‌گذاری مفاهیم، طبقه‌ها و زیرطبقه‌های اولیه شکل گرفتند و ویژگی‌ها و ابعاد هر طبقه مشخص شد. در مرحله دوم، کدگذاری محوری، ارتباط میان طبقه‌ها و زیرطبقه‌ها مشخص شد و داده‌ها بر اساس الگوی پارادایمی سازمان‌دهی گردیدند. این الگو شامل شرایط علی، پدیده محوری، بستر حاکم، شرایط مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها است. شرایط علی مجموعه عواملی هستند که بر شکل‌گیری پدیده اصلی تأثیر می‌گذارند. بستر حاکم به شرایط خاص محیطی اشاره دارد که راهبردها در آن شکل می‌گیرند. شرایط مداخله‌گر نیز عواملی هستند که می‌توانند بر نحوه اجرای راهبردها اثرگذار باشند. راهبردها بیانگر کنش‌ها و تعاملات هدفمند در مواجهه با پدیده اصلی هستند و در نهایت پیامدها نتایج حاصل از اجرای این راهبردها را نشان می‌دهند. در مرحله سوم، کدگذاری انتخابی، مقوله اصلی پژوهش شناسایی و روابط میان مقوله‌های مختلف به صورت نظام‌مند تبیین شد. در این مرحله خط اصلی داستان پژوهش تدوین گردید و مقوله‌های فرعی پیرامون مقوله اصلی سازمان‌دهی شدند. همچنین روابط میان مقوله‌ها در سطح نظری بررسی و با داده‌های به‌دست‌آمده اعتبارسنجی شد و در نهایت مقوله‌هایی که نیاز به تکمیل یا توسعه داشتند اصلاح و بسط داده شدند.

به منظور بررسی روایی پژوهش، یافته‌ها و نتایج به دست آمده در اختیار تعدادی از اساتید و صاحب‌نظران قرار گرفت و نظرات اصلاحی آنان در خصوص نظریه نهایی اعمال شد. برای سنجش پایایی نیز از روش حسابرسی فرایند پژوهش استفاده گردید. در این روش، مسیر تصمیم‌گیری پژوهشگر در طول فرایند تحقیق، شامل داده‌های خام، کدها، مقوله‌ها، مراحل تحلیل، اهداف پژوهش و پرسش‌های تحقیق در اختیار اساتید راهنما و مشاور قرار گرفت و پس از بررسی دقیق، صحت و دقت مراحل تحقیق مورد تأیید قرار گرفت.

یافته‌ها

با توجه به جدول زیر از بین مدیرانی که با آنان مصاحبه و پرسشنامه تکمیل شد ۴ نفر مرد و ۱ نفر زن بود. تمامی مصاحبه‌شوندگان پست‌های مدیریتی داشتند. از این تعداد ۲ نفر مقطع دانشجوی دکتری و دکتری به ترتیب با سابقه‌ی کار و ۲۲ سال داشتند. ۱ نفر کارشناس ارشد با سابقه‌ی کار ۲۰ سال و ۲ نفر لیسانس به ترتیب با سابقه‌ی کار ۲۵ سال و ۲۷ سال داشتند.

جدول شماره ۱: مشخصات مدیران تأمین اجتماعی

کد مصاحبه‌شونده	جنسیت	سمت	تحصیلات	سابقه‌ی کار
۱	مرد	مشاور مدیرکل شرق تهران	دانشجوی دکتری حقوق	۲۴ سال
۲	مرد	رئیس اداره بازماندگان ستاد مرکزی تأمین اجتماعی	دکتری جامعه‌شناسی	۲۲ سال

۳	مرد	ریاست شعبه	کارشناس ارشد بیمه	۲۰ سال
۴	مرد	رئیس واحد مستمری اداره کل شهرستان‌های استان تهران	لیسانس	۲۵ سال
۵	زن	معاونت بیمه‌ای شعبه ملارد	لیسانس	۲۷ سال

کدهای اولیه ای که از مصاحبه مدیران و کارشناس استخراج شده است در مرحله بعد در قالب مقوله‌های کلان (کدهای محوری) دسته‌بندی شده است. در این مرحله مفاهیم مشابه در قالب مقوله‌های میان‌سطح گروه‌بندی شده‌اند. که در جدول ذیل آمده است:

کدهای محوری	کدهای محوری
الف) عوامل اقتصادی • فقر و بیکاری • بی‌ثباتی اقتصادی • جذابیت اقتصادی مستمری • نبود فرصت شغلی مطمئن	ب) عوامل اجتماعی • تغییرات فرهنگی خانواده • مصرفی شدن و کالایی شدن روابط • فشار اجتماعی و معیشتی • آموزش و آگاهی‌رسانی رسانه‌ها
ج) عوامل قانونی - ساختاری • ضعف قوانین حمایتی • شرایط آسان احراز مستمری • نبود سیستم اطلاعاتی یکپارچه • قوانین جزیره‌ای میان دستگاه‌ها • نبود شروط نیازمندی مالی • نبود مکانیزم‌های پیشگیرانه و نظارتی	د) عوامل رفتاری • رفتارهای فرصت‌طلبانه • سوءاستفاده از قانون • طلاق صوری برای منافع دیگر (مثل معافیت سربازی) • کاهش تعهد اخلاقی و حقوقی
ه) پیامدهای سازمانی • افزایش هزینه‌ها • کاهش درآمدهای بیمه‌ای • برهم خوردن توازن منابع و مصارف • هدررفت سرمایه بیمه‌شدگان • تهدید پایداری اکچوئری صندوق	و) پیامدهای خانوادگی • تهدید بنیان خانواده • افزایش از خود بیگانگی عاطفی • افزایش فساد اخلاقی • افزایش احتمال خیانت • کاهش اعتماد زوجین • مشکلات روانی زنان • الگوی نامناسب برای فرزندان
ز) پیامدهای اجتماعی کلان • کاهش سرمایه اجتماعی • افزایش بی‌اعتمادی عمومی • افزایش آمار طلاق • افزایش سالخوردگی جمعیت • کاهش فرزندآوری • کاهش نیروی کار • رکود اجتماعی - اقتصادی	

در نهایت در مرحله کدگذاری انتخابی یک مقوله مرکزی انتخاب شد که تمام مقوله‌ها حول آن می‌چرخند: «نقص در نظام سیاست‌گذاری و ساختارهای حمایتی کشور و پیامدهای چندبعدی طلاق صوری بر خانواده، جامعه و پایداری صندوق‌های بیمه‌ای». تمام مقوله‌های اقتصادی، اجتماعی، خانوادگی و سازمانی در نهایت به ضعف هم‌زمان ساختارهای حمایتی، نظام قانونی و شرایط اقتصادی - اجتماعی کشور بازمی‌گردند. در ادامه برای راحتی بیشتر اجزای مدل پارادیمی و مقوله‌های مهم آن در جدول ذکر می‌شود:

• فقر و بیکاری: وجود درآمد ناکافی و عدم اشتغال پایدار، افراد را به سمت یافتن مکانیزم‌های جایگزین درآمد سوق می‌دهد. • بی‌ثباتی اقتصادی: تورم بالا، نوسانات بازار و عدم اطمینان به آینده اقتصادی، انگیزه‌ی جستجوی حمایت‌های مالی مطمئن را افزایش می‌دهد. • جذابیت اقتصادی مستمری: تامین درآمد ثابت و نسبتاً مطمئن از طریق مستمری، به عنوان یک عامل کشش‌دهنده عمل می‌کند. • نبود فرصت شغلی مطمئن: محدودیت‌های بازار کار، به ویژه برای زنان و افراد کم‌مهارت، دسترسی به مشاغل با درآمد و امنیت کافی را دشوار می‌سازد. • تغییرات فرهنگی خانواده: تضعیف برخی ارزش‌های سنتی مانند تقدس خانواده و افزایش نگرش‌های فردگرایانه. • مصرفی شدن روابط: نگرشی که در آن روابط خانوادگی نیز می‌تواند به ابزاری برای دستیابی به اهداف مادی تبدیل شود.	شرایط علی
--	-----------

• فشار اجتماعی و معیشتی: فشار ناشی از مقایسه‌ی اجتماعی و انتظارات زندگی، افراد را برای تأمین نیازهای اساسی و حفظ سطح زندگی تحت فشار قرار می‌دهد.	
• ضعف قوانین حمایتی: عدم وجود قوانین جامع و موثر برای حمایت از خانواده‌های نیازمند در برابر شوک‌های اقتصادی، بدون ایجاد انگیزه‌های معکوس. • شرایط آسان احراز مستمری: رویه‌های ساده و نظارت کم دریافت مستمری. • نبود سیستم اطلاعاتی یکپارچه: عدم ارتباط و هماهنگی بین بانک‌های اطلاعاتی نهادهای مختلف (تبئی، بیمه‌ای، مالیاتی، رفاهی) برای رصد واقعی وضعیت افراد. • قوانین جزیره‌ای: تدوین قوانین مرتبط بدون نگرش کل‌نگر و سیستمی، که منجر به ایجاد خلأها و تناقضات قانونی می‌شود. • نبود مکانیزم‌های پیشگیرانه: عدم سرمایه‌گذاری در برنامه‌های آموزشی، مشاوره‌ای و نظارتی که بتواند از شکل‌گیری انگیزه‌های طلاق صوری جلوگیری کند.	بستر حاکم
• رفتارهای فرصت‌طلبانه: تمایل برخی افراد به بهره‌گیری از هر فرصت (حال با نقض هنجارها) برای بهبود شرایط مالی خود. • سوءاستفاده از قانون: تفسیر و استفاده‌ی ابزاری از قوانین حمایتی، نه برای هدف واقعی قانون، بلکه برای کسب منافع شخصی. • ضعف نظارت: ناکارآمدی سازوکارهای کشف و بررسی موارد مشکوک دریافت مستمری. • نبود مسئولیت‌پذیری اجتماعی: کاهش احساس تعهد نسبت به سلامت نظام‌های جمعی (مانند صندوق‌های بیمه‌ای) و اولویت دادن منافع فردی کوتاه‌مدت.	شرایط مداخله‌گر
• اقدام به طلاق صوری: انجام رسمی طلاق در دادگاه یا دفترخانه، در حالی که زندگی مشترک و رابطه زناشویی به شکلی پنهان یا تغییر یافته ادامه دارد. • استفاده ابزاری از مستمری: دریافت منظم مستمری به عنوان یک منبع درآمد مکمل یا اصلی برای خانواده. • بهره‌گیری از خلأهای قانونی: استفاده از نقاط مبهم، ساده یا ناسازگار در قوانین برای قانونی جلوه دادن وضعیت و دریافت مزایا. • مخفی‌سازی واقعیات خانوادگی: ارائه اطلاعات نادرست یا مخفی‌نگهداشتن ادامه زندگی مشترک، ازدواج مجدد یا شرایط اشتغال از نهادهای پرداخت‌کننده.	راهبردها
الف) پیامدهای سازمانی: • افزایش هزینه‌ها: تحمیل هزینه‌های مالی غیرواقعی و پیش‌بینی نشده به صندوق‌های بیمه‌ای و سازمان‌های رفاهی. • کاهش منابع بیمه‌ای: خروج منابع بدون حق، منجر به کاهش ذخایر و توان مالی صندوق‌ها می‌شود. • تهدید پایداری صندوق: برهم خوردن تعادل میان درآمدها و تعهدات آتی صندوق، پایداری بلندمدت آن را به مخاطره می‌اندازد. ب) پیامدهای خانوادگی: • تهدید بنیان خانواده: تضعیف قداست و ثبات نهاد خانواده و عادی‌سازی نقض قرارداد ازدواج. • کاهش اعتماد زوجین: تبدیل رابطه به یک معامله یا شراکت مبتنی بر فریب، اعتماد متقابل را مخدوش می‌کند. • مشکلات روانی زنان: احساس ناامنی، وابستگی مالی اجباری، تنش و اضطراب ناشی از زندگی دوگانه. • الگوهای تربیتی نامناسب: انتقال ارزش‌های نادرست مانند دورویی، سوءاستفاده از قانون و اولویت منفعت فردی به فرزندان. ج) پیامدهای اجتماعی: • کاهش سرمایه اجتماعی: فرسایش اعتماد عمومی به نهادهای حاکمیتی، قوانین و حتی هموعان. • افزایش بی‌اعتمادی عمومی: گسترش این ذهنیت که قوانین و نظام حمایتی قابل دور زدن هستند و "هرکس منافع خود را دنبال می‌کند." • افزایش آمار طلاق واقعی: عادی‌سازی طلاق (صوری) می‌تواند به کاهش تابوی اجتماعی طلاق واقعی و افزایش آن منجر شود. • کاهش فرزندآوری: بی‌ثباتی نهاد خانواده و نگرانی از آینده، تمایل به فرزندآوری را کاهش می‌دهد. • افزایش سالخوردگی جمعیت: ترکیب اثر کاهش فرزندآوری و افزایش فشار بر صندوق‌های بازنشستگی، بحران سالخوردگی جمعیت را تشدید می‌کند.	پیامدها

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی چالش‌ها و تهدیدهای طلاق صوری برای سازمان تأمین اجتماعی انجام شد و نتایج آن نشان داد که این پدیده حاصل تعامل مجموعه‌ای از عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ساختاری است. فشارهای اقتصادی ناشی از فقر، بیکاری و بی‌ثباتی معیشتی، در کنار جذابیت اقتصادی مستمری بازماندگان، زمینه اولیه گرایش برخی خانواده‌ها به این نوع طلاق

را فراهم می‌کند. در سطح ساختاری نیز ضعف قوانین حمایتی، نبود نظام اطلاعاتی یکپارچه میان نهادهای مختلف و خلأهای نظارتی، امکان بهره‌برداری از شکاف‌های قانونی را افزایش داده و به شکل‌گیری رفتارهای فرصت‌طلبانه کمک کرده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که طلاق صوری صرفاً یک مسئله فردی یا خانوادگی نیست، بلکه پدیده‌ای چندبعدی است که پیامدهای آن در سطوح مختلف قابل مشاهده است. در سطح سازمانی، افزایش هزینه‌های پرداخت مستمری و خروج منابع بدون پشتوانه می‌تواند تعادل منابع و مصارف صندوق‌های بیمه‌ای را بر هم زده و پایداری مالی آن‌ها را تهدید کند. در سطح خانوادگی، تضعیف اعتماد میان زوجین، افزایش ناامنی عاطفی و شکل‌گیری الگوهای تربیتی نامناسب از جمله پیامدهای مهم این پدیده محسوب می‌شوند. همچنین در سطح اجتماعی، گسترش چنین رفتارهایی می‌تواند به کاهش اعتماد عمومی به قوانین و نهادهای رسمی و در نهایت فرسایش سرمایه اجتماعی منجر شود. بر اساس نتایج این پژوهش، می‌توان نتیجه گرفت که مقابله مؤثر با طلاق صوری نیازمند رویکردی جامع و چندسطحی است. اصلاح و بازنگری در قوانین مربوط به مستمری بازماندگان، ایجاد نظام اطلاعاتی یکپارچه میان نهادهای مرتبط، تقویت سازوکارهای نظارتی و همچنین توجه به سیاست‌های حمایتی کارآمد برای کاهش فشارهای اقتصادی بر خانواده‌ها از جمله اقداماتی است که می‌تواند در کاهش زمینه‌های شکل‌گیری این پدیده مؤثر باشد. در مجموع، توجه به پیامدهای بلندمدت طلاق صوری برای پایداری نظام تأمین اجتماعی و سلامت نهاد خانواده، ضرورت بازنگری در سیاست‌های حمایتی و تقویت حکمرانی اجتماعی در این حوزه را آشکار می‌سازد.

منابع

- Askarkhani, Narges; Zare, Zahra; Fathi, Soroush. (2022). Sociological Analysis of the Social and Economic Consequences of Formal Divorce. *Quarterly Journal of Social Work Research*
- Becker, G. (1976). *The Economic Approach to Human Behavior*. University of Chicago Press.
- Buchanan, J., & Tullock, G. (1962). *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. University of Michigan Press.
- Buchanan, James. (2016). *Calculating Satisfaction; Public Choice Theory*. Translated (Persian translator). Tehran: Ney Publications.
- Chalabi, Masoud. (2009). *Sociology of Social Order*. Tehran: Ney Publications.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Free Press.
- Giddens, Anthony. (2013). *Sociology*. Translated by Manouchehr Sabouri. Tehran: Nay Publishing House.
- Heydari, Hassan and Janani, Mehdi. (2017). *Legal and Social Analysis of the Consequences of Abuse of the Family Institution in Welfare Laws*. Tehran: Jangal Publications.
- Merton, R. (1968). *Social Theory and Social Structure*. Free Press.
- Merton, Robert. (2018). *Social Construction and Anomie*. Translated by Tavasoli. Tehran: Qoms Publications.
- Parsons, T. (1951). *The Social System*. Glencoe: Free Press.
- Parsons, Talcott. (2005). *Social System*. Translated by Dr. Bagher Sarukhani or Tavasoli. Tehran: Scientific Publications.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster.
- Putnam, Robert. (2016). *Democracy and Civic Traditions*. Translated by Mojtawawi. Tehran: Cultural Research Institute.
- Ritzer, George. (2018). *Sociological Theories (Persian translation)*. Tehran: Scientific.